

שיעור כד

זמן מקרא מגילה מהנץ החמה, וגר שהתגייר לפני הנץ החמה

(מגילה כ ע"א-ע"ב)

- א. תחילת זמן מקרא מגילה של יום
- ב. מקרא מגילה – גר שהתגייר לקראת בוקר י"ד באדר
1. ירושלמי, אור זרוע, והגהות מנהגים: גר שהתגייר קודם הנץ החמה
2. מגן אברהם: גר שהתגייר, ואדם אחר שלא קרא עד הנץ החמה
3. מגן אברהם: גר שהתגייר, ומאחר שהגר לא קרא עליו לקרוא

סיכום

א. תחילת זמן מקרא מגילה של יום

במשנה (כ ע"א) נאמר:

אין קורין את המגילה... עד שתנץ החמה. וכולן שעשו משעלה עמוד השחר – כשר.

ובמשנה שאחריה (שם ע"ב) נאמר:

כל היום כשר לקריאת המגילה.

על כך שקוראים מגילה מהנץ החמה, נאמר בגמרא (שם ע"א): "מנלן? דאמר קרא 'והימים האלה נזכרים ונעשים' (אסתר ט, כח)". בהמשך הגמרא (שם ע"ב) דנו אמוראים מניין שהיום מתחיל מעלות השחר, ולמדו זאת מהפסוק: "ואנחנו עושים במלאכה, וחצים מחזיקים ברמחים, מעלות השחר עד צאת הכוכבים... והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה" (נחמיה ד, טו-טז). בנוגע לכך שזמן מקרא המגילה הוא כל היום, נאמר בגמרא (שם ע"ב): "מנלן? דאמר קרא 'והימים האלה נזכרים ונעשים' (אסתר ט, כח)".

בירושלמי (ב, ה) נלמדו הלכות אלו מפסוק אחר: "אין קורין את המגילה עד שתנץ החמה דכתיב 'ביום אשר שברו אויבי היהודים לשלוט בהם' (אסתר ט, א)", וגם בהלכה הבאה בירושלמי (שם ו) נאמר: "כל היום כשר לקריאת המגילה דכתיב 'ביום אשר שברו אויבי היהודים לשלוט בהם' (אסתר ט, א)". אין דיון בירושלמי בהלכה אם קריאה מעלות השחר כשרה. בתוספתא (ברכות ג, יט; גמ' ברכות ל ע"א) נאמר:

היה משכים לצאת לדרך, נוטל שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגילה וקורא בה... וכן מי שהיה משכים לישוב בקרון או בספינה מביאין לו לולב ומנענע, מגילה וקורא בה.

הרשב"א (ברכות ח ע"ב) כתב:

ומדדתי שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגילה וקורא בה, ודאי לאחר שיעלה עמוד השחר היא.
יש לי לומר דהתם ביוצא בשיירא, אי נמי במקום שאין שם גדודי חיות וליסטים.¹

מדוע אם קראו מגילה מעלות השחר יצאו? רש"י (ד"ה וכולן שעשו) הסביר: "דמעלות השחר יממא הוא, אבל לפי שאין הכל בקיאים בו, צריכין להמתין עד הנץ החמה".²
הרמב"ם (הלכות מגילה א, ג) פסק: "ומצוה לקרותה בלילה וביום... וכל היום כשר לקריאת היום".
הרמב"ם לא פירט שם מתי מתחיל היום לעניין מקרא מגילה – בעלות השחר או בהנץ החמה.
הרמב"ם (פירוש המשנה ב, ד) פירט:

וכבר ביארנו שהמגילה נקראת בליל פורים ויום פורים, ועל קריאת היום הוא אומר אין קורין עד שתנץ החמה, שנאמר: 'והימים האלה'... וחשבנו את היום מעלות השחר, לפי שנאמר בעזרא [נחמיה ד, טו] "מעלות השחר עד צאת הכוכבים" וקרא זמן זה יום, והוא אמרו (שם, טז) "והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה". וכל זה למי שעבר ועשה ובשעת הדחק, אבל לכתחלה אחרי עלות השמש.

רבנו יעקב (טור, אורח חיים סי' תרפז) כתב רק שיש לקרוא את המגילה ביום, ולא מעבר לזה. הרב יוסף קארו (שם א) כתב שיש לקרוא מגילה ביום, ופירט: "ושל יום, זמנה כל היום מהנץ החמה עד סוף היום; ואם קראה משעלה עמוד השחר, יצא".³

¹ התוספות (שם ד"ה אבוה) הבינו מדברי רש"י שמדובר בקיום מצוות אלו "קודם עמוד השחר". התוספות כתבו: "ולא נראה, דאם כן לא היו יוצאים בו כלל דעדיין אינו יום? לכך נראה כפי' ר"ח דמשעלה עמוד השחר קאמר והווי מקדמי קודם הנץ החמה קאמר". הרב אריה לייב (טורי אבן, כ ע"א) ציין את הגמרא בברכות וכתב שמדובר בשעת דחק, "ואפשר דלא התירו לו התם להקדים אלא בהשכים לצאת דווקא לדבר מצוה". להרחבה על קריאת מגילה מעלות השחר בשעת אונס ודחק, בשיעור יא: מקרא מגילה: י"ג באדר מפלג המנחה, י"א–י"ג באדר, מא' באדר.

² גם מרש"י במקום אחר (יט ע"א ד"ה אלא) משמע שזמן מקרא מגילה הוא מעלות השחר. שם הוא כתב בנוגע למי שעוזב את העיר לפני עלות השחר של ליל י"ד באדר: "אם קודם עמוד השחר יצא מן העיר, הוא דקתני שאינו צריך לקרות עמהן בלילי ארבעה עשר, אף על פי שעודנו שם, הואיל וביום לא יהיה שם – אין זה אפילו פרוז בן יומי". הרב מרדכי יפה (לבוש, אורח חיים סי' תרפז) כתב גם כן: "ואם קראה משעלה עמוד השחר קודם הנץ החמה יצא, שאז גם כן נקרא יום, אלא מפני שאין רוב העולם בקיאים בכך, צריכים להמתין עד הנץ החמה לכתחלה". אך בנוגע לזמן תקיעת שופר (לבוש, אורח חיים סי' תקפח, א) כתב: "מיהו בדיעבד אם תקע משעלה עמוד השחר יצא, שגם הוא נקרא יום... אלא לפי שאין מורגל בפי רוב בני אדם לקרות יום אלא מהנץ החמה עד שקיעתה, לפיכך צריך להמתין לכתחלה עד הנץ החמה". לא מפני שלא בקיאים מתי עלות השחר, אלא מפני שאצל בני אדם היום הוא החל מהנץ החמה, ולא קודם.

³ הרב יוסף מולכו (שלחן גבוה, אורח חיים סי' תרפז, ס"ק ג) כתב שלדעתו אם יש בקיאים שיודעים מתי עלות השחר, מותר לכתחילה להתפלל ולקרא מגילה, "וכן נוהגים פה שאלוניקי להתפלל משעלה עמוד השחר לכתחילה ואין פוצה פה להם". הרב חזקיה מדיני (שדי חמד, ב, מערכת ל, כלל קמא, ס"ק יא [עמ' 751–754]) ציין את דברי הרב מולכו הללו וכתב ש"יש למחות ביד הנוהגים במצוות שזמנם ביום לעשותם לכתחילה אחר עלות השחר בלתי שום צורך והכרח". הוא ציין את מנהג סלוניקי וכתב "שאין למחות בהם ביד חזקה, רק נכון להודיע ולפרסם שיותר נכון לקיים המצוות שזמנם ביום אחר הנץ החמה דוקא". יש להעיר שאנשי סלוניקי בוודאי היו מתפללים עם עלות השחר תפילת שחרית וקוראים בתורה ורק אחר כך היו קוראים מגילה, וסביר להניח שהיה זה כבר אחרי הנץ החמה. גם הרב מולכו כתב "וכן נוהגים פה שאלוניקי להתפלל משעלה עמוד השחר". הרב חזקיה מדיני ציין שם את דברי האדר"ת, שכתב לו שכיום יש שעונים בבתי הכנסת ולרוב בני אדם, אזי הכל נחשבים לבקיאים, וכשאין ברירה מותר להקדים ולקיים את המצוות שנזכרו במשנתנו כבר מעלות השחר. אך השדי חמד חלק עליו וכתב שגזרה זו הייתה במניין, וצריך מניין אחר להתירו. עוד בעניין זה ובדברי האדר"ת הללו: הרב צבי פסח פרנק ("שעת נטילת לולב עם ההלל", מקראי קדש – סוכות, ב, עמ' צו–צט); הרב צבי שכטר ("גזרת התנאים שלא ליטול לולב קודם הנץ בזמן הזה", ארץ הצבי, עמ' קלח–קלט).

ב. מקרא מגילה – גר שהתגייר לקראת בוקר י"ד באדר

1. ירושלמי, אור זרוע, והגהות מנהגים: גר שהתגייר קודם הנץ החמה

בירושלמי (ב, ג) נאמר בנוגע לקריאת המגילה של יום:

אמר ר' יוסה: והוא שיצא קודם לשהאיר מזרח, אבל אם יצא לאחר שהאיר המזרח, כבר נפטר.

רב נחמן בר יעקב בעי: מעתה גר שמל לאחר שהאיר המזרח, כבר נפטר? / כבר נפטר?⁴

במשנה (יט ע"א) נאמר שבן עיר שנמצא בכרך או להיפך, אם היה בדעתו לחזור למקומו, הוא קורא את המגילה במקום מגוריו הקבוע. רבי יוסי (ירושלמי ב, ה) מתנה זאת בכך שהיה בדעתו לצאת משם בחזרה למקומו הקבוע לפני שהאיר המזרח, אך אם היה בדעתו לצאת משם בחזרה למקומו לאחר שהאיר המזרח, כבר נפטר מחובת הקריאה במקום מגוריו הקבוע, ועליו לקרוא במקום שהוא שוהה שם.

על כך שאל רב נחמן בר יעקב: אם הדבר תלוי בהאיר פני המזרח, גר שהתגייר לאחר שהאיר המזרח צריך להיות פטור, כי בשעה שהאיר המזרח הוא היה עדיין גוי. אפשרות נוספת לפרש שדברי רב נחמן בר יעקב נאמרו בניחותא, כלומר גר שמל לאחר שהאיר המזרח פטור מלקרוא את קריאת המגילה של היום, כי בזמן שהאיר המזרח הוא היה גוי.

הרב משה מרגלית (פני משה שם) פירש ש"האיר המזרח" – "הוא קודם מעלות השחר", וכמו שמופיע בירושלמי (ברכות א, א; יומא ג, ב): "אמר רבי חנינא: מאיילת השחר עד שיאור המזרח אדם מהלך ארבעת מילין. משיאור המזרח עד שתנץ החמה ארבעת מיל".⁵ לפיו, זמן מקרא מגילה של יום לכתחילה הוא מהנץ החמה, ובדיעבד מעלות השחר, ועל כן גר שהתגייר משהאיר המזרח לפני עלות השחר יקרא מגילה של יום, כי הזמן שהוא התגייר בו היה לפני שהחל היום.⁶ הרב יצחק אור זרוע (ספר אור זרוע ב, הלכות מגילה סי' שסט), למד מדברי הירושלמי הללו שעיקר המצווה לקרוא מגילה הוא הקריאה ביום:

מגילה נמי עיקר מצותה ביום, אף על פי שנוהגת בלילה כמו כן. והכי מוכח בירושלמי בפ' הקורא את המגילה למפרע (ב, ג) דמסיק "רב נחמן בר יעקב בעי: גר שמל אחר שהאיר המזרח כבר נפטר". מדקתני "אחר שהאיר המזרח שהוא פטור", לפי שכבר יצא עליו מחיוב לפטור. ואם לא היה עיקר מקרא מגילה אלא בלילה, הו' ליה למימר 'גר שמל קודם הנץ החמה כבר נפטר מקריאת מגילה בלילה'. אלא שמע מינה אף על פי שכבר נפטר מקריאת מגילה בלילה, לא נפטר ביום, שקריאת יום הוא עיקר.

מדברי האור זרוע משמע ש"האיר המזרח" שבדברי הירושלמי הכוונה להנץ החמה, מאחר שכתב שאם עיקר מקרא המגילה היה בלילה, היה צריך להיות כתוב בירושלמי 'גר שמל קודם הנץ החמה כבר נפטר מקריאת מגילה בלילה'.

⁴ רב נחמן בר יעקב (ירושלמי, עירובין ד, ה) אמר אמירה דומה: "רבי חונה אמר רב נחמן בר יעקב בעא: גר שטבל לאחר שהאיר המזרח, מאחר שאילו היה ער היה קונה לו שביתה".

⁵ בבבלי מופיע גם כן הביטוי "האיר המזרח", אך רש"י פירש שהכוונה הנץ החמה (סוכה כט ע"א ד"ה תרתי; מנחות סח ע"א ד"ה האיר).

⁶ גר חייב במקרא מגילה (תוספתא מגילה ב, ד; ערכין ב ע"ב; רמב"ם הל' מגילה א, א; טור ושולחן ערוך, אורח חיים סי' תרפט, א).

יש להוסיף עוד שדברי האור זרוע הללו נאמרו כתמיכה לדברי ר"ת, שכתב שיש לברך ברכת שהחיינו בעת שקוראים מגילה גם ביום אף על פי שבדרך שהחיינו על מקרא מגילה של לילה, משום שקריאת המגילה של היום היא עיקר. אך הרמב"ם (הל' מגילה א, ג) וכן גם הטור והשולחן ערוך (אורח חיים ס' תרצב, א) פסקו שמברכים שהחיינו רק על הקריאה של הלילה, והם לא כתבו שעיקר המצווה היא הקריאה של היום.⁷

הרב יצחק אייזיק טירנא (ספר מנהגים, הגהות מנהגים – פורים, ב [עמ' קנא – מהדורת מכון ירושלים]) כתב:

גר שנתגייר קודם נץ החמה פטור מקריאת מגילה של לילה, כי עיקר ביום.⁸

דברי ספר הגהות מנהגים הם הדברים שכתב האור זרוע בקצרה. אין "כי עיקר ביום" נימוק מדוע הוא פטור מקריאת הלילה, אלא כדברי האור זרוע: "אף על פי שכבר נפטר מקריאת מגילה בלילה, לא נפטר ביום, שקריאת יום הוא עיקר". יש להסביר כך את דברי הגהות מנהגים: גר שהתגייר קודם הנץ החמה פטור מקריאת מגילה של לילה, אך הוא יהיה חייב בקריאת מגילה של היום כי עיקר מצוות קריאת מגילה היא ביום.

הרב שלמה קלוגר (חכמת שלמה, אורח חיים ס' תרעז, ב) ביאר את כוונת ספר הגהות מנהגים:

הכוונה לדיוקא, דאם לא הוי עיקר מצותה ביום היו פטורים ביום, כיון דלא הוי כולו בחיובא. אך כיון דעיקר מצותה ביום, עדיין הוי כולו בחיובא. והוי כוונתו כך, דגר שנתגייר קודם הנץ החמה פטור מקריאת הלילה. משמע הא אם דיום חייב, והיינו לפי שעיקר מצותה ביום לכך חייב דיום. ואם כן משמע הא אם לא הוי עיקר מצותה ביום, הוה פטור גם בשל יום.

לפי, ההדגש הוא בכך שמאחר שעיקר המצווה הוא הקריאה ביום, הגר יהיה חייב בקריאת היום אף על פי שבתחילת היממה הוא היה גוי. אם הקריאה של היום לא הייתה הקריאה העיקרית, הוא היה פטור גם מהקריאה של היום. מדבריו אפשר להסיק שאם גר התגייר במהלך יום הפורים הוא יהיה חייב בקריאה של היום, כי היא עיקר הקריאה.

2. מגן אברהם: גר שהתגייר, ואדם אחר שלא קרא עד הנץ החמה

הרב אברהם גומבינר (מגן אברהם, שולחן ערוך אורח חיים ס' תרפז, הקדמה) ציין את דברי הגהות מנהגים וכתב:

כתוב בהגמ"נ [= בהגהות מנהגים] "גר שנתגייר קודם הנץ החמה פטור מקריאת הלילה, דעיקר מצותה ביום" עכ"ל.

נראה לי דהכי פירושו: אף על פי שלענין קריאת שמע מקרי לילה וחייב כמו שכתוב [שולחן ערוך אורח חיים] ס' נ"ח, מ"מ פטור ממגילה [= של לילה], הואיל ועיקר מצותו ביום. ומשמע שאחר שלא קראה בלילה, קוראה קודם הנץ החמה.

⁷ הרחבה בעניין זה בשיעור ז: קריאת המגילה וברכותיה בלילה וביום.

⁸ הרב שמואל הלוי (מחצית השקל, שולחן ערוך אורח חיים ס' תרפז, הקדמה) ציין את דברי הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, יורה דעה ס' רסח, ג) שכתב שראשונים חלקו בשאלה אם ניתן להתגייר בלילה, ואם בדיעבד גר שהתגייר בלילה גרותו מתקבלת. ההנחה בדברי ספר הגהות מנהגים שניתן לגייר בלילה.

ולִי נראה דאינו קורא אַחֲרֵי שְׁעֵלָה עֲמוּד הַשַּׁחַר. דבשלמא קריאת שמע תלוי בזמן שכיבה, ואיכא אינשי דגני בההיא שעתא [על פי ברכות ט ע"א].⁹ אבל הכא תלוי בלילה, וכיון שעלה עמוד השחר מקרי יום כדאיתא בגמ'.

האור זרוע, והגהות מנהגים בעקבותיו, לא השוו בין קריאת מגילה של לילה, לפני הנץ החמה, ובין קריאת שמע של לילה לפני הנץ החמה, המגן אברהם הוא שהשווה.¹⁰ המגן אברהם ציין שבנוגע לקריאת שמע נפסק (שולחן ערוך, אורח חיים סי' נח, ו): "אם נאנס ולא קרא קריאת שמע ערבית עד שעלה עמוד השחר, כיון שעדיין לא הנץ החמה קורא קריאת שמע ויוצא בה ידי חובת קריאת שמע ערבית", אך בנוגע למגילה אין זה כך. זמן מקרא מגילה של לילה הוא עד עלות השחר, ועיקר זמן קריאתה של המגילה הוא בקריאה של היום.

מדברי הגהות מנהגים הללו, הסיק המגן אברהם שאם אדם שאינו גר לא קרא את המגילה בלילה הוא יכול לקרוא את הקריאה של הלילה קודם הנץ החמה. כך הסביר הרב שמואל הלוי (מחצית השקל, אורח חיים סי' תרפז, הקדמה) את ההיסק של המגן אברהם:

ומשמע דאחר שלא קרא בלילה, יש לו תשלומין קודם נץ החמה אף שעלה עמוד השחר.

הקריאה בין עלות השחר להנץ החמה היא תשלומין לקריאה של הלילה. על היסק זה כתב המגן אברהם שלא נראה לו שאותו אדם יוכל לקרוא את קריאת המגילה של הלילה. אומנם בנוגע לקריאת שמע אפשר לקרוא את הקריאה של הלילה עד הנץ החמה, מאחר שההגדרה של זמן קריאת שמע של לילה היא בזמן שכיבה, כשבני אדם עדיין ישנים, ועד הנץ החמה עדיין יש בני אדם ישנים; אולם זמן מקרא מגילה תלוי בהגדרת לילה ויום, והיום מתחיל בעלות השחר.¹¹ על דברי המגן אברהם שהבחין בין גר ובין אדם אחר, הקשה הרב אפרים זלמן מרגליות (יד אפרים, אורח חיים סי' תרפז, א):

ומה שכתב המגן אברהם "ומשמע שאחר שלא קראה..." לא ידעתי מה חילוק בין גר שנתגייר לאחר. ונראה דגם להגהות מנהגים אין צריך לקרות אַחֲרֵי עלות השחר, כיון שעיקר מצותו ביום. וגר דנקט, לפי דבישראל לא שכיח דפשע.

היד אפרים הקשה על ההבחנה בין גר שהתגייר לפני הנץ החמה, שאינו קורא מגילה של לילה, ובין אדם אחר. לפיו, גם אדם אחר שלא קרא עד עמוד השחר יקרא רק את הקריאה של היום, שהיא עיקר המצווה.

⁹ התוספות (ברכות שם ד"ה לעולם) כתבו "כדפרישנא [ברכות ח ע"ב ד"ה לא] דהאי יממא לענין שאר מצות אבל לענין קריאת שמע הואיל ואיכא אינשי דגנו לאו זמן קימה הוא".

¹⁰ דברים דומים למגן אברהם כתב בן זמנו הרב יעקב חאגיז (שו"ת הלכות קטנות א, סי' רפז): "מי שלא קרא את המגילה בלילה וקראה כשעלה עמוד השחר, אם יצא ידי חובה כמו דקיי"ל בקריאת שמע או לא. תשובה: זכורני שבשנת התנ"א נסתפק בזה מרי הרב המובהק כמהר"א נר"ו בחברת שאר הרבנים חבריו. ואם זכורני אינו לי מכזיב, נראה לי דעלתה הסכמתם דלא יצא. ושאיני קריאת שמע דתליה קרא 'בשכבך ובקומך' ואית אינשי דגנו בההיא שעתא, אבל מקרא מגילה צריך לילה ויום. וזה גם כן דעתי כעת, וצריך עוד עיון בהר"א ש [ברכות א, ט]. ואם נזדמן לו מגילה כשעלה עלות השחר אינו יכול לברך. ואם רוצה לקרות יקרא בלא ברכה כקורא בתורה ותו לא. ומידי חובת מקרא מגילה לא יצא בפשוט".

¹¹ יש לציין שמדברי הרב דוד סגל (טורי זהב, ט"ז, אורח חיים סי' תרפח, ס"ק ו) משמע שלא כדברי המגן אברהם, לפחות בנוגע למי שהיה אנוס ולא קרא מגילה במשך הלילה: "דשיעור קריאת הלילה אפשר ששיעורה בשעת הדחק כל הלילה עד הנץ החמה, כמו בקריאת שמע בסי' רל"ה".

הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת ("דברי הפורים", קובץ מקבציאל, ל, עמ' קט) כתב על דברי הגהות מנהגים שכוונתו היא שהגר פטור מקריאת הלילה, ובקריאת היום הוא חייב (וכפי שהוסבר לעיל בסעיף 1). על דברי המגן אברהם כתב:

אין צורך לדברי המגן אברהם, דהרבותא דלא נימא דלילה היא. דלדבריו קשה מה יפסיד בזה, הרי יש לומר דיקרא אז וביום גם כן, וממה נפשך מה יפסיד בזה, וכי יש לומר דעובר בבל תוסיף?

הרא"ה קוק (מצות ראייה, אורח חיים סי' תרפז, א [עמ' פט]; טוב רואי, מגילה עמ' ריא-ריב) הסביר את דברי הגהות מנהגים¹² על בסיס דברי המגן אברהם, אך באופן אחר:

ואולי סבירא ליה להגהות מנהגים דמה שאמרו [ברכות ח ע"ב – לענין קריאת שמע] "לעולם ליליא" היינו מדרבנן עשו חכמים לזמן שעד הנץ החמה ליליא לענין מצוות שנוהגות בלילה, שיהיה יכול לקיימן אם עבר הלילה ולא קיימן. מיהו סבירא ליה דכל זה הוא רק במצווה שאם לא יעשנה להשלים חובת לילה יפסיד אותה לגמרי תקנו חז"ל אותו זמן. אבל מקרא מגילה שהעיקר ביום, אין לתקן על זה זמן לתקנת הדבר, כיון שעדיין היום לפניו. ואינו דומה לקריאת שמע שקריאת שמע של לילה אינה נשלמת כלל בשל יום, אבל מגילה קריאת היום חשובה ביותר, על כן אין שייך שיתקנו חז"ל זמן שאינה מן הדין.

יש מצוות שנוהגות בלילה ורק בלילה, ולכן חז"ל קבעו שהזמן הוא עד הנץ החמה. אך מאחר שעיקר מקרא מגילה הוא ביום, לא ראו חכמים צורך לתקן זמן נוסף לקריאה של הלילה עד הנץ החמה, ועל כן זמן קריאת המגילה של לילה הוא עד עלות השחר.

הרא"ה קוק לא הזכיר את דברי המגן אברהם במהלך הסברו, אך גם הרא"ה קוק הבחין בין גר שהתגייר עד הנץ החמה, שפטור מהקריאה של הלילה, ובין "שאר כל אדם" שלא קרא מגילה בלילה, וכפי שהבחין המגן אברהם:

אמנם שאר כל אדם, יש לומר דסבירא ליה להגמ"נ¹³ דחייב לקרואה אפילו ביום בתורת תשלומין אם לא קרא בלילה, וכשיטת יש אומרים (שולחן ערוך, אורח חיים סי' נח, ז) דקריאת שמע יש לה תשלומין של לילה בשל יום. יש לומר הכי נמי מקרא מגילה. אלא בגר שהיה פטור בשעת חובה ודין תשלומין אין לו, רק אם נאמר שעדיין נחשב עיקר זמן, על זה אמרו שאין ראוי לחשוב לעיקר זמן כיון שאינו עיקר החיוב, וכיון שדבר זה עצמו שיהיה הזמן של אחר עמוד השחר נחשב גם כן ליליא הוא דבר חידוש, אין לך בו אלא חידוש במצוה שבלילה היא גם כן עיקרית כמו ביום שחשו חז"ל לתקן, מה שאין כן הכא.

לפי הרא"ה קוק, "שאר כל אדם" שלא קרא מגילה בלילה צריך לקרוא קריאה נוספת ביום בתורת תשלומין, וכמו שיטת יש אומרים שנזכרה בשולחן ערוך בנוגע לקריאת שמע, שלדעתם יש תשלומין לקריאת שמע של הלילה בקריאה נוספת ביום. אך גר שהתגייר לפני הנץ החמה ולא היה חייב לקרוא מגילה של לילה, אין לו חובת תשלומין, והזמן שמעמוד השחר עד הנץ החמה לא נחשב עיקר

¹² במצות ראייה (שם, ובעמ' צה) כתב הרא"ה קוק בראשי תיבות את שם הספר: הגמ"נ, בכל הפעמים שהוא הזכיר אותו. עורכי הספר טוב רואי (שם) פתחו את ראשי התיבות בכל הפעמים הללו וכתבו: הגהות מיימוניות. אך זו טעות, וצריך להיות: הגהות מנהגים.

¹³ "דסבירא ליה להגמ"נ, כך הנוסח במצות ראייה (שם). אך נראה שצריך להיות 'דסבירא ליה להגמ"נ' – הגהות מנהגים. במצות ראייה (עמ' ריב) – תיקוני טעויות הדפוס, תיקון זה אינו מופיע.

המצווה, שהרי עיקר מצוות מגילה היא ביום ולא בלילה, ולכן הוא פטור לחלוטין מהקריאה של הלילה.

הרא"ה קוק סיים בנוגע לדבריו ש"שאר כל אדם" שלא קרא כלל מגילה בלילה יצטרך לקרוא מגילה ביום בתורת תשלומין:

ועל פי זה היה נראה דהגהות ומנהגים דהכא לא סבירא ליה מה שכתב בספר ברכי יוסף [אורח חיים סי' תרפז, א] דאם לא קרא בלילה אין תשלומין, ואינו תחת ידי לדעת טעמו.

החיד"א (ברכי יוסף שם) כתב שרק לתפילה יש תשלומין משום שהיא רחמים, אך אין תשלומין לקריאת שמע של לילה, וכן אין תשלומין למקרא מגילה של לילה.¹⁴ על הסברו של הרא"ה קוק לדברי הגהות מנהגים יש להעיר שהם שונים מהסברו של המגן אברהם לדברי הגהות מנהגים. המגן אברהם לא כתב בנוגע לגר שהתגייר לפני הנץ החמה שלא היה חייב במצווה לפני כן מתחילת הלילה, או "שאר כל אדם" שלא קרא מגילה עד לפני הנץ החמה, אם הם חייבים בתשלומין או לא. הנושא הוא אם הם חייבים לקרוא מגילה של לילה לפני הנץ החמה.¹⁵ על דברי הרא"ה קוק בנוגע לתשלומין ביום לקריאת מגילה של לילה, יש להעיר שלא רק החיד"א בברכי יוסף סבר שאין תשלומין למקרא מגילה. גם מדברי ראשונים ואחרונים אחרים אפשר ללמוד שהם סברו שאין תשלומין למקרא מגילה של לילה. מדברי הרב שמעון קיירא (ספר הלכות גדולות סי' יט – הל' מגילה עמ' רלו) משמע גם כן כך:

היכא דלא קרייה מפניא, קארי לה כולי ליליא, והוא דלא עלה עמוד השחר. וביממא נמי היכא דלא קרייה מצפרא, קארי לה כולי יומא ושפיר דמי.¹⁶

¹⁴ הרא"ה קוק ציין את דברי השולחן ערוך (אורח חיים סי' נח, ז), שם כתוב: "אם לא קראה ביום, יש אומרים שיש לה תשלומין בערבית. וכן אם לא קרא קריאת שמע בערבית יש לה תשלומין ביום, ויש חולקים". החיד"א (ברכי יוסף, שם ס"ק ו) הכריע במחלוקת וכתב שההלכה כמו "יש חולקים". הנימוק הוא: "נראה דכך סבירא ליה לדינא למרן, לפום מאי דכילי לן דכי נקיט לה בלשון יש אומרים ויש אומרים, דעתו לפסוק כסברה אחרונה". הוא ציין את דבריו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרפז) בנוגע לקריאת מגילה.

¹⁵ הרא"ה קוק דן בדברי הגהות מנהגים גם בנוגע לקריאת מגילה של בני הכפרים בליל יום הכניסה. הרחבה בשיעור ב: מקרא מגילה לבני הכפרים בליל יום הכניסה וביום הכניסה.

¹⁶ הרב חיים פלאג'י (מועד לכל חי, סי' לא, אות נו) כתב: "משעלה עמוד השחר אין לו תקנה לקרות בעד הלילה, ואין לו תשלומין אם נאנס ולא קרא בלילה" (בעל הלכות גדולות במגילה סי' יט – הל' מגילה עמ' רלו; וברכי יוסף בשם מוהר"י מולכו, ובית עובד, ועיין ערך השולחן, ומשבצות זהב, ובאשל אברהם). הרב שלום מזרחי (שו"ת דברי שלום, אורח חיים ה, סי' קח) הוכיח גם מדברי ראשונים שאין תשלומין לקריאת מגילה של לילה, וכך הוא סיים: "נראה לענין דינא דנקטינן דקריאת מגילה בלילה אין לה תשלומין, וכמו שהוכחנו מדברי הראשונים: האור זרוע, והרא"ש והמנהיג והר"ן, וכמו שמסיק הרב מהר"מ בן חביב ז"ל, וכן כתב המגן אברהם (בתחילת סי' תרפז) וכן כתב האליהו רבה (סי' תרפז ס"ק יט), וכן משמע קצת מדברי הרוקח (סי' רלז) שכתב שכל הלילה כשר עד עמוד השחר ע"ש, וכן כתב בה"ג במס' מגילה". גם הרב יהודה אריה לייב אלתר (שפת אמת, ד ע"א) כתב שהיה נראה לו לפרש "כוונת רבי יהושע בן לוי (מגילה שם) שחייב לקרותה ביום פעם שנית, והיינו דאם לא קרא בלילה צריך לקרות ביום ב' פעמים... וא"כ כשלא קרא בלילה צריך לקרות ביום ב' פעמים, ואתי שפיר לשון 'לשנותה' כ"ל". הוא ציין את דברי הברכי יוסף, וכתב גם שלא מצא בפוסקים מי שכתב שיש תשלומין לקריאת הלילה למי שלא קרא.

אם אדם לא קרא מגילה של לילה עד עמוד השחר, הוא הפסיד את המצווה ואין לו תשלומין. כמו כן, גם לפי הרא"ה קוק עדין לא ברור במה שונה "שאר כל אדם" שלא קרא מגילה בלילה מגר שהתגייר לפני הנץ בנוגע לאפשרות לקרוא מגילה של לילה לפני הנץ החמה.¹⁷

3. מגן אברהם: גר שהתגייר, ומאחר שהגר לא קרא עליו לקרוא

נראה להציע פירוש אחר לדברי המגן אברהם. להלן שוב דבריו:

כתוב בהגמ"נ [= בהגהות מנהגים] "גר שנתגייר קודם הנץ החמה, פטור מקריאת הלילה, דעיקר מצותה ביום" עכ"ל.

נראה לי דהכי פירושו: אף על פי שלענין קריאת שמע מקרי לילה וחייב כמו שכתוב [שולחן ערוך אורח חיים] סי' נ"ח, מ"מ פטור ממגילה [= של לילה] הואיל ועיקר מצותו ביום. ומשמע שאַחר [= שמאחר] שלא קראה [= הגר] בלילה, קוראה [= הגר קורא את הקריאה של הלילה] קודם הנץ החמה. ולי נראה דאינו קורא אַחר [= אחרי] שעלה עמוד השחר. דבשלמא קריאת שמע תלוי בזמן שכיבה, ואיכא אינשי דגני בההיא שעתא. אבל הכא תלוי בלילה, וכיון שעלה עמוד השחר מקרי יום כדאיתא בגמ'.

המגן אברהם לא כתב על אדם אַחר כלל. הוא התמקד אך ורק באותו גר. לפיו, מדברי הגהות מנהגים משמע שמאחר שהגר לא קרא בלילה, היה מקום לחשוב שהגר יהיה חייב בקריאת הלילה אם נותר זמן עד הנץ החמה, אלמלי הסיבה שעיקר קריאת המגילה הוא ביום. הבנה כזו מתאימה לדברי הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך שנזכרו לעיל, שלא כתבו שעיקר קריאת המגילה היא ביום. האמירה שעיקר המצווה ביום זו שיטת התוספות והסוברים כמותם.

להבנה כזו בעקבות דברי הגהות מנהגים לא הסכים המגן אברהם, ויושם לב לדיוק בדבריו. הגהות מנהגים כתב בנוגע לגר: "קוראה קודם הנץ החמה". כשהמגן אברהם הביע את אי הסכמתו לכך הוא כתב: "ולי נראה דאינו קורא אחר [= אחרי] שעלה עמוד השחר". הנימוק מדוע גר שהתגייר לפני הנץ החמה אינו קורא קריאה של לילה בזמן שנותר עד הנץ החמה הוא שמקרא מגילה תלוי בהגדרת לילה ויום, ומעלות השחר כבר יום ולא קוראים קריאה של לילה. זאת בשונה מקריאת שמע של לילה, שקוראים גם בזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה כי יש אנשים שישנים, וזמן קריאת שמע של לילה תלוי בהגדרת זמן שכיבה. גר שהתגייר לפני הנץ החמה יהיה חייב בקריאת שמע של לילה. כך הסיק הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, מצווה תכ, א – מצווה לקרות קריאת שמע בכל יום) מדברי המגן אברהם:

וגר שנתגייר קודם הנץ החמה חייב בקריאת שמע של לילה, דלאו תשלומין הוא, רק זמנה כן, כיון דהוא מיקרי שכיבה בקצת בני אדם. עיין במגן אברהם בהלכות מגילה ריש סי' תרפז.

נראה שגם המנחת חינוך הבין שהמגן אברהם עוסק בדינו של גר שהתגייר קודם הנץ החמה בנוגע למקרא מגילה של לילה ובנוגע לקריאת שמע של לילה.¹⁸

¹⁷ עוד בביאור דברי הירושלמי, ספר הגהות מנהגים והמגן אברהם, ראה: נושאי הכלים שולחן ערוך שם; הרב ישראל אייזנשטיין (עמודי אש, סי' ו, אות י); הרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש, אורח חיים סי' קנב, ג); הרב צבי פסח פרנק (מקראי קדש, פורים, עמ' קג-קז); הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה, א, סי' כג, ח); הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף – פורים [מהד' תש"פ], עמ' רסח-רסט).

¹⁸ בגמרא (סוכה כז ע"ב) נאמר שגר שהתגייר במהלך ימי חול המועד של סוכות בונה סוכה ויושב בה, גם לשיטת רבי אליעזר, שסבר שסוכה צריכה להיות ראויה לשבת בה שבעה ימים. מכאן שגם אם הגר לא

על פי הסברנו סרה תמיהתו של היד אפרים על המגן אברהם: "לא ידעתי מה חילוק בין גר שנתגייר לאחר", ואכן כדבריו בהמשך: "ונראה דגם להגהות מנהגים אין צריך לקרות אחר עלות השחר כיון שעיקר מצוותו ביום", ואין זה משנה אם מדובר בגר שהתגייר לפני הנץ החמה, או שאר כל אדם שלא קרא מגילה בלילה.

סיכום

זמן מקרא מגילה ביום הוא מהנץ החמה, ומי שקרא בעלות השחר – כשר. מדברי רב נחמן בר יעקב בירושלמי, שהתייחס לגר שמל לאחר שהאיר המזרח והאם הוא פטור מקריאת מגילה של יום או לא, למד הרב יצחק אור זרוע שגר שהתגייר לפני הנץ החמה, אף על פי שהוא נפטר מקריאת המגילה של הלילה, הוא אינו נפטר מהקריאה של היום, מאחר שהקריאה של היום היא עיקר המצווה. דברי האור זרוע הללו נוסחו בקצרה אצל הרב יצחק אייזיק טירנא בספר הגהות מנהגים.

הרב אברהם גומבינר בפירושו מגן אברהם ציטט את דברי ספר הגהות מנהגים, והסביר שאותו גר שהתגייר לפני הנץ החמה פטור מקריאת הלילה, אך חייב בקריאת היום כי היא עיקר המצווה. שונה מכך מקרה של אדם שלא קרא קריאת שמע כל הלילה, ויהיה חייב לקרוא קריאת שמע של לילה עד הנץ החמה. המגן אברהם הוא זה שהשווה בין הלכות מקרא מגילה להלכות קריאת שמע. השוואה כזו לא נזכרה בדברי האור זרוע והגהות מנהגים.

לפי מספר מפרשים, המגן אברהם כתב: "ומשמע שאַחַר [= אדם אחר] שלא קראה בלילה, קוראה קודם הנץ החמה", והסיק מדברי הגהות מנהגים שאדם אחר שאיננו גר, ושמסיבה כלשהי לא קרא מגילה במשך כל הלילה, יהיה חייב לקרוא את המגילה של הלילה קודם הנץ החמה.

על כך השיב המגן אברהם שמסקנה זו לא נראית לו, ושיש להבחין בין קריאת שמע של לילה שאפשר לקרוא עד הנץ החמה, ובין מקרא מגילה של לילה שקוראים רק עד עלות השחר. גם הרא"ה קוק פירש את דברי הגהות מנהגים על בסיס דברי המגן אברהם, וגם לפיו יש להבחין בין גר שהתגייר לפני הנץ החמה ובין "שאר כל אדם" שלא קרא מגילה במשך הלילה. על פי הסברו היה צריך להניח שהגהות מנהגים סבר שיש תשלומין ביום למי שלא קרא מגילה בלילה, וכשם שיש ראשונים שסוברים שיש תשלומין ביום לקריאת שמע של לילה. לדברינו, דברי הגהות מנהגים מבוססים על דברי האור זרוע שסבר כמו פוסקים רבים, שאין תשלומין למקרא מגילה.

על פירוש המגן אברהם לדברי הגהות מנהגים תמה היד אפרים, מה פשר ההבחנה בין גר שהתגייר לאדם אחר. נראה שגם על פירוש הרא"ה קוק לדברי הגהות מנהגים, יש לשאול את אותה שאלה. לדברינו, המגן אברהם בפירושו לדברי הגהות מנהגים לא כתב כלל על אדם אחר שלא קרא מגילה בלילה, אלא התמקד בדינו של אותו גר שהתגייר לפני הנץ החמה. כך יש לפרש את דברי המגן אברהם: "ומשמע שאַחַר [= שמאחר] שלא קראה [= הגר] בלילה, קוראה [= הגר] את הקריאה של הלילה" קודם הנץ החמה". כוונתו לומר שאילולי העובדה שקריאת המגילה של היום היא המצווה העיקרית, היה אפשר לפרש שאותו גר שהתגייר לפני הנץ החמה לא יהיה חייב לקרוא את המגילה של הלילה עד הנץ החמה. הבנה כזו יכולה להתאים לדברי הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך, שלא כתבו שעיקר המצווה לקרוא מגילה הוא בקריאה של היום. כאמור, דברי הגהות מנהגים מבוססים על דברי האור זרוע שתמך בדברי ר"ת, שעיקר הקריאה הוא ביום. על כך השיב המגן אברהם שיש הבדל מהותי בין קריאת שמע של לילה, שיש לקרוא עד הנץ החמה משום שזהו זמן שכיבה של בני אדם, ובין מקרא מגילה של לילה, שזמנה מוגדר על פי לילה ויום, והיום מתחיל בעלות השחר.

קיים חלק מזמן המצווה, כי בזמן אותו חלק היה עדיין גוי, בכל זאת הוא חייב מהזמן שהתגייר. כך גם בנוגע לקריאת שמע של לילה אם הוא התגייר לפני הנץ החמה.